

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ДІЯЛЬНОСТІ ПРИ ПОРУШЕННЯХ ЗОРУ У ДІТЕЙ

В статті наводяться сучасні наукові дані про вікову динаміку та особливості розвитку діяльності при порушеннях зору у дітей. Зроблено аналіз наукових положень про розвиток активності при порушеннях зору, починаючи з віку немовляти, та вплив зниження активності при сліпоті та слабозорості на характер ігрової, навчальної та трудової діяльності дитини.

Ключові слова: сліпота, слабозорість, активність, діяльність ігрова, навчальна, трудова.

В статье приводятся современные научные данные о возрастной динамике и особенностях развития деятельности при нарушениях зрения у детей. Сделан анализ научных положений о развитии активности при нарушениях зрения, начиная с возраста младенца, и влияние снижения активности при слепоте и слабозорости на характер игровой, учебной и трудовой деятельности ребенка.

Ключевые слова: слепота, слабозрящие дети, активность, деятельность игровая, учебная, трудовая.

Аналіз детермінант виникнення особливостей у психічному розвитку особистості при порушеннях зору показав визначальну роль діяльності, як такої, в якій формуються її психічні новоутворення і проявляються індивідуальні та соціальні якості.

Роль діяльності в онтогенезі особистості при наявності сенсорних порушень підкреслював Л.С. Виготський. Він писав: "Можна сказати, що сліпота і глухота означають не лише порушення діяльності дитини по відношенню до світу фізичного, але перш за все – розрив, зміщення тих систем, котрі визначають всі функції суспільної поведінки дитини." [3]

Сучасні дослідження особливостей діяльності осіб з глибокими порушеннями зору показали залежність її від рівня розвитку загальної активності.

Відсутність зовнішніх стимулів при порушеннях зору повинна була б суттєво відбиватись на процесі виникнення внутрішніх психічних реакцій, викликаючи стани заданої інактивності. Проте, спостереження вчених показали, що навіть у таких складних випадках аномального розвитку, як сліпоглухота, у дитини розвиваються певні дії, які у відповідних педагогічних умовах можуть розвинути у діяльність. Тобто активність, хоча і на аномальній та якісно своєрідній основі, все ж таки розвивається.

Вивчення ролі потреб у розвитку активності особистості показало, що найголовнішими з них є перцептивні потреби, тобто потреби пізнання оточуючого світу. Для дитини стимулом у виникненні перцептивної потреби є ситуація нестатку чогось бажаного. Виникає динамічно-активний стан, який детермінує активність, спрямовану на усунення цієї нестачі. Наприклад, конкретною ситуацією може стати така, коли дитині показують пляшечку з молоком або яскраву іграшку, якими вона хоче заволодіти.

При глибоких порушеннях зору кількість таких ситуацій значно зменшується. Слухові та дотикові сприймання в ранньому віці ще недостатньо розвинуті для того, щоб компенсувати цей дефіцит.

Таким чином, однією з перших причин зниження активності сліпої чи слабозорої дитини є недорозвиток перцептивних потреб та пізнавальних інтересів, обумовлений недостатністю стимуляції із зовнішнього світу.

Враховуючи положення про компенсаційні можливості психіки, можна перш за все розраховувати на розвиток збережених органів відчуття, які надалі забезпечать цей бік зовнішньої стимуляції, але для досягнення мети дитина повинна вміти їх використовувати.

Досвід та дослідження тифлопсихологів показують, що недорозвиток навичок дотикового і залишкового візуального сприймання є другою причиною зниження активності такої дитини.

Потреба забезпечує виникнення мотивації як усвідомлення потреби, що надалі створює мотив діяльності (обґрунтування рішення діяти).

Таким чином, формування мотиву діяльності при порушеннях зору у дитини має своєрідності, оскільки базується на меншій кількості та якісній своєрідності зовнішніх стимулів, а невміння

задовольнити потребу через недорозвиток навичок перцептивних дій, усвідомлюється і викликає негативну мотивацію запобігання невдачі, яка обґрунтовує мотив відмови від активності.

Зниження активності в дитячому віці при сліпоті та слабозорості відбивається на розвиткові усіх видів діяльності, викликаючи їх своєрідності та відставання. В ранньому віці це спостерігається при оволодінні дитиною предметно-практичною діяльністю, в дошкільному — ігровою, в шкільному — навчальною; загальний прояв зазначених особливостей спостерігається у зниженні комунікативної активності сліпих та слабозорих.

Зменшена кількість зовнішніх просторових ознак не дозволяє дитині вільно пересуватись у просторі, спостерігаються своєрідності моторики у вигляді загальної загальмованості, незграбності. На фоні названої гіпокінезії спостерігаються нав'язливі рухи (крутіння головою, постійне бажання натискувати на очні яблука, підскакування, монотонні розхитування тулубом), різні мімічні стереотипи (одноманітні гримаси, прицмокування, облизування губ і тощо).

У дитини з порушеним зором затримується розвиток дрібних рухів пальців, вона не тягнеться до предмету, щоб схопити його, стає пасивною. Причиною цього, зменшена психічна активність дитини, пов'язана із спрощенням зорових відчуттів, часто дитина впадає в інфантильний аутизм.

Закономірним для психічного розвитку дитини є виникнення провідної діяльності. При нормальному зорі у перші шість місяців такою стає емоційне ситуативно-особистісне спілкування з дорослою людиною, в процесі якого дитина оволодіває знаннями про оточуюче. У сліпої чи слабозорі дитини усмішка та комплекс пожвавлення як реакція на спілкування з близькими, вчасно не з'являються.

Проте не всі функції загальмовуються у розвитку. Так, нормально протікає розвиток функцій, не пов'язаних із зором, і саме вони дозволяють компенсувати недоліки розвитку. Такими у віці шести місяців є первинно збережена рухова сфера, кінестетика, дотик, слух, нюх, смак, які дозволяють сліпому або слабозорому немовляті орієнтуватись у зовнішньому світі і використовуються для встановлення зв'язків з певними видами діяльності (годування, купання тощо).

У дітей, що розвиваються в умовах зорової депривації, навіть у тих випадках, коли вони засвоюють прийоми дотикового та слухового сприймання, виникають проблеми при пересуванні у просторі, а предмети, які їх оточують, не впливаючи в достатній мірі на органи відчуття, не викликають потреб та мотивів досягнення, і тому розвиток предметних та цілеспрямованих дій має відставання.

Роль діяльності в компенсації дефектів зору визначається в усіх тифлопсихологічних дослідженнях. Дослідження розвитку процесів компенсації у сліпих та слабозорих дітей раннього та дошкільного віку, проведене Л.І. Солнцевою [5] розкрило вплив на її розвиток предметно-практичної, ігрової та навчальної діяльності.

В діяльності формуються нові психічні утворення, вона ж створює зону найближчого розвитку дитини. Для дітей з глибокими порушеннями зору характерне загальмоване формування різних видів діяльності. Усі вони вимагають спеціально спрямованого навчання їх елементів діяльності і, головним чином, виконавчої частини, тому що рухова сфера найбільш страждає від дефекту зору. Виконавча функція, назавжди залишається досить складним компонентом діяльності сліпих. Порушення виконавчої функції лежить в основі недосконалості предметних дій. Спостерігається значне розходження між розумінням функціонального призначення предмету і можливістю виконати конкретну дію з ним.

Психічний розвиток сліпих та слабозорих дітей, підкоряючись загальним законам формування психіки, найбільш інтенсивно проходить у провідних для кожного віку видах діяльності. Для дитини дошкільного віку таким видом діяльності є гра.

Ігрова діяльність сліпих та слабозорих дітей розглядалась в тифлопсихології в різних аспектах. Відомий російський тифлопедагог А.І. Скребицький відзначав негативний вплив на розвиток сліпої дитини того, що вона позбавлена гри.

Дослідження вчених відмічають у сліпих та слабозорих дошкільнят або відсутність гри, або її значно меншу активність, ніж у зрячих; крім того, гра у них виникає пізніше. В ранньому та переддошкільному віці у дітей, які мають глибокі порушення зору, ще не розвинуті в достатній мірі передумови гри. Тому виникає необхідність в спеціальному її формуванні, як провідної діяльності.

Колективна гра сліпій дитині не дається без допомоги дорослої. Сліпі та слабозорі діти краще грають поряд з іншими дітьми, ніж разом з ними. Ігрові дії виникають в дуже обмеженому просторі — власні ігрові дії (ролі) знаходяться у словесному просторі, даються в словесному плані. На розвитку ігрової діяльності відбивається така їх психічна своєрідність як відмежованість від оточуючого, інактивність, депресивний настрій та аутичні тенденції. Особливістю гри сліпих дітей вважається наявність рухових тиків, як прояв їх емоційної активності. Таким чином можна виділити специфічні особливості ігрової діяльності сліпих: гру на самоті, поряд з товаришем, з іншими; вербалізм, активізацію рухових тиків та ін.

В самому процесі формування ігрових дій у сліпих та слабозорих дітей також спостерігаються своєрідності. Так, вони спираються на бідний і обмежений досвід практичних дій, на погано

розвинену моторику і мову. В тісному мовному контакті з дорослими, вони оволодівають хоча і неточними, але досить широкими знаннями, які дозволяють їм включитись в ігрову діяльність.

Позитивна динаміка розвитку ігрової діяльності сліпих та слабозорих дітей спостерігається під педагогічним впливом. В старшому дошкільному віці у них накопичуються знання та уявлення, діти починають встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між ними, збагачується мова, удосконалюються рухи тіла, розвивається орієнтування в просторі, діти навчаються послідовності дій.

Для гри дітей цього віку характерне підкорення своїх дій ситуації гри. Сліпа дитина 6-7 років не лише адекватно використовує іграшки, але і може мотивувати свої ігрові дії, добивається взаємодії з товаришами по грі, підкоряє свої дії ситуації і сама створює нові ігрові ситуації. Збагачується зміст творчої гри, вона стає насиченою конкретними знаннями та уявленнями про людину. В цьому віці діти вже здатні використати елементарні речі, що знаходяться під рукою, для заміни ними інших, приписуючи їм необхідні якості. Проте, в грі дітей з порушеннями зору відмічаються такі своєрідності як бідність сюжету, змісту гри, схематизм ігрових та практичних дій.

Формування навчальної діяльності у сліпих та слабозорих молодших школярів є тривалим і складним процесом. Основа цього процесу — формування готовності свідомо оволодівати знаннями. Особливості розвитку попередніх видів діяльності, зниження пізнавальної активності в дошкільному віці відбиваються на формуванні у дитини готовності до навчання в школі і тим самим обумовлюють своєрідності його початку.

Розглядаючи психологічні особливості навчальної діяльності дітей з порушеннями зору, так само як і зрячих, виділяють такі її компоненти:

- організаційно-вольовий;
- мотиваційний;
- когнітивний.

Організаційно-вольовий компонент навчальної діяльності є найважливішим у корекції такого відхилення при порушеннях зору, як зниження пізнавальної активності. Саме активність незрячої дитини в пізнанні, вміння добиватися результатів, не зважаючи на значні труднощі практичного виконання діяльності, забезпечують її успішність.

Навчальна мотивація при виконанні завдання має місце у всіх дітей, але її стійкість у сліпих і слабозорих дітей нижча. При труднощах у виконанні діяльності вона часто замінюється на іншу. При цьому поставлену вчителем мету — розв'язати послідовний ряд завдань — діти не завжди спроможні досягти. Виконавши лише одне із завдань, вони можуть вважати, що мету досягнуто. Спостерігається складне підкорення мотивів від більш загального — добре вчитись, до конкретного — виконати завдання.

У самому процесі навчання сліпі та слабозорі діти відчувають ускладнення, пов'язані із перебігом когнітивних процесів:

- низькою продуктивністю навчання внаслідок відволікання, незібраності;
- ускладненнями із довготривалим запам'ятовуванням, абстрактним мисленням, структуруванням власних знань;
- недостатньою результативністю практичної мануальної діяльності (ліплення, конструювання, малювання, аплікація).

Проте, спостереження та дослідження тифлопсихологів засвідчують наявність у таких дітей досить розвиненого вербального інтелекту, який вони не можуть використати в практичній діяльності через недостатність сенсорного досвіду. При хорошій інформованості про оточуючий світ цим дітям буває важко самостійно сформулювати поняття.

Вербалізований інтелект сліпих та слабозорих дітей є наслідком не лише порушень сенсорного сприймання, але і наслідком особливостей емоційного розвитку, оскільки порушення зору його збіднюють, а це в свою чергу відбивається на розвиткові інтересу до матеріалу, який вивчається, і на якості засвоєння знань.

Відносно високі вербально-інтелектуальні здібності сліпих та слабозорих дітей спостерігаються вже в дошкільному віці, але зважаючи на вищезазначені особливості їх пізнавальної діяльності, розвиток таких здібностей вимагає відповідного змісту і спрямованості корекційної роботи. Особливо це стосується дітей, які живуть в сім'ях з високим рівнем освіченості і широти інтересів. Батьки таких дітей, усвідомлюючи вузькість їх перцептивно-пізнавальних можливостей, намагаються насичувати їх життя великою кількістю вербальної інформації. В таких випадках спостерігається неспівпадіння рівня розвитку дитини з відповідним рівнем програмного матеріалу. Це призводить до виникнення особливостей поведінки таких дітей. Вони прагнуть проявити свої знання в спілкуванні з іншими дітьми, при цьому стають занадто вербально активними і рухливими, що з точки зору педагога часто розцінюється як неадекватна поведінка.

До усіх вищезазначених проблем, додається ще одна, дидактичного характеру — необхідність створення для дитини на основі дотику та залишкового зору поля діяльності, яке включає в себе

просторові уявлення про об'єкти, що вивчаються, необхідність формування прийомів мануального обстеження предметів, навчання контролю за результативністю діяльності.

Перераховані вище особливості пізнавальної діяльності сліпих та слабозорих дітей відбиваються на темпі навчання, викликаючи його загальмованість.

Тифлодидактика виробила специфічні підходи до використання принципів та методів навчання дітей з порушеним зором. Виникнення такої своєрідності пов'язане із загальною установкою на те, що сліпі та слабозорі діти розвиваються за тими ж закономірностями, що і діти з нормальним зором, але в процесі їх розвитку наявні своєрідності, які пов'язані з проблемами у сприйманні візуальної інформації, яку слухові та інші види відчуттів повністю компенсувати не можуть, та із звуженням загального об'єму знань про оточуюче життя, схематичність, вербалізм та недостатню узагальненість предметних уявлень, на основі яких засвоюються все нові і нові знання.

В тих випадках, коли педагог спирається у своїй роботі на здорові сили і збережені резервні можливості дитини, вона спроможна засвоїти програму загальноосвітньої школи.

В дошкільному віці дитина починає оволодівати прийомами самообслуговування, які лежать в основі майбутньої трудової діяльності, оскільки навіть оволодіння елементарними вміннями вимагає складних розумових дій аналізу і синтезу та фізичних зусиль. Таким чином, самообслуговування стає переломним моментом у трудовому навчанні, оскільки тут закладається основа до оволодіння трудовими операціями.

При цьому слід наголосити на необхідності широкого використання всіх можливостей спеціалізованого дошкільного та шкільного закладу: заняття з обслуговуючої праці та різноманітні виховні заходи (індивідуальні корекційні заняття, змагання та конкурси, гуртки та об'єднання за інтересами). Успішність цієї роботи залежить від використання спеціальних методик, які враховують психофізичні можливості дітей та від наявності позитивного ставлення дітей до праці.

Проблема оволодіння сліпими і слабозорими прийомами трудової діяльності та її компенсаторно-корекційного значення у розвитку особистості була предметом низки досліджень у тифлопсихології та тифлопедагогіці (Акімушкін В.М., Андрієнко В.О., Єрмаков В.П., Ремажевська В.М., Моргуліс І.С., Морозова Н.Г.).

Так, з'ясовано, що важливою умовою формування готовності до праці є вироблення у сліпих та слабозорих способів перевірки результатів своєї праці за допомогою дотику і слуху, вміння самостійно оцінювати і корегувати якість роботи.

Проте сліпі діти дошкільного і молодшого шкільного віку не спроможні самостійно контролювати та оцінювати результати праці. Вони плутають оцінку результатів праці з оцінкою старанності і витраченого часу, необхідного для виконання певної роботи.

Незряча дитина не вміє самостійно визначити мету діяльності і не прагне її завершити. Її цікавить сам процес діяльності з даними їй предметами праці. Для виконання трудової дії їм необхідно допомогти оволодіти знаряддям та об'єктом праці та технічними прийомами роботи.

Досягнення результату діяльності пов'язане з передбаченням послідовності дій, тобто з елементами планування. Планування трудової діяльності, особливо на початку роботи, беруть на себе вчитель і вихователь, звертаючи увагу дітей на те, щоб для праці було підготовлене все необхідне, щоб діти уявляли послідовний ряд операцій, які треба буде виконати. Поступово це стає предметом самостійної діяльності дітей.

Колективна праця викликає ще більші ускладнення у сліпих та слабозорих дітей, адже при її виконанні потрібен контроль за діями товаришів. Для цього дітей потрібно навчити використовувати всі збережені аналізатори, привчити обговорювати свої власні дії та дії інших в процесі виконання спільного завдання.

Колективна праця разом зі зрячими також має своєрідності, оскільки вони часто відсторонюють сліпих від діяльності, вважаючи їх нездатними виконувати навіть ті трудові доручення, з якими незрячі легко справляються.

При загальній позитивній установці до праці у сліпих та слабозорих дітей часто просто не сформовані поняття про неї.

Ідею розробки спеціальних методик навчання трудових умінь незрячих дітей розвивали багато тифлопедагогів. Зокрема доведено, що цей дуже складний процес включає в себе, з одного боку, сприймання та мислення, а з другого — розвиток координації та моторики рук. При виконанні трудових операцій права рука стає виконавчою, а ліва — контролюючою. Таким чином, кооперація вищих психічних функцій і збережених органів чутливості (в даному випадку — дотику) розвиває компенсаторні можливості організму: інтелектуальні, сенсорні та виконавчі.

Важливе значення для розвитку теорії і практики трудової діяльності осіб з порушеннями зору мали дослідження Н.Г. Морозової. Нею було встановлено, що процес навчання праці дітей з глибокими порушеннями зору здійснюється за трьома напрямками :

— підготовка до трудової діяльності, яка включає в себе формування таких якостей особистості, як готовність до праці, працелюбність, інтерес до праці, її суспільну мотивацію, вміння планувати, організовувати свій труд;

— створення психологічних передумов для пробудження інтересу до праці;

— формування у процесі праці знань про трудову діяльність, вироблення трудових вмінь і навичок.

Ці напрямки взаємопов'язані, оскільки труднощі оволодіння вміннями та навичками у сліпих дітей можуть привести до виникнення негативного ставлення у них до праці, а досягнення в цій галузі, навпаки, дають позитивний ефект.

Таким чином недоліки та своєрідності у розвитку особистості дитини при порушеннях зору піддаються корекції в процесі оволодіння нею відповідними до вікових можливостей видів діяльності при умові здійснення компенсаторно-корекційного підходу у розвитку самої діяльності.

Список використаних джерел

1. Акимущин В.М., Моргулис И.С. Трудовая реабилитация инвалидов по зрению. – К.: Вища школа, 1983. – 246 с.
2. Выготский Л.С. Принципы воспитания физически дефективных детей. Собр. соч. – Т. 5. – М.: Педагогика, 1983. – 456 с.
3. Синьова Є.П. Тифлопсихологія. – К.: Вища школа, 2008. – 246 с.
4. Солнцева Л.И. Введение в тифлопсихологию раннего дошкольного и школьного возраста. – М.: Владос, 1998. – 286 с.
5. Солнцева Л.И. Некоторые аспекты трудового воспитания слепых детей младшего школьного возраста // Дефектология. – 1973. – №1. – С. 23-25.

The article provides the current scientific data on age dynamics and peculiarities of activity in visual impairment in children. The analysis of the provisions of the development of scientific activity in visual impairment from age infant, and the effect of reducing activity in slabozorosti blindness and the nature of gaming, training and employment of the child.

Keywords: blindness, slabozorist, activity, game activities, educational, labor.

Отримано 18.09.2010 р.

УДК: 376.1:51

Н.С. Сухоніна

СПЕЦІАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ СЕНСОРНО-ПЕРЦЕПТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЛАБОЗОРИХ УЧНІВ МОЛОДШИХ КЛАСІВ У ПІДГОТОВЧІЙ ПЕРІОД ВІВЧЕННЯ МАТЕМАТИКИ

В статті пропонується авторська модель формування сенсорно-перцептивної діяльності у слабозорих учнів у підготовчий період вивчення математики.

Ключові слова: зміст формування сенсорно-перцептивної діяльності; етапи формування сенсорно-перцептивної діяльності; корекційно-розвивальні вправи.

В статье предлагается авторская модель формирования сенсорно-перцептивной деятельности слабозрящих учащихся в подготовительный период изучения математики.

Ключевые слова: содержание формирования сенсорно-перцептивной деятельности; этапы формирования сенсорно-перцептивной деятельности; коррекционно-развивающие упражнения.

Сучасна теорія і практика виховання та навчання дітей з порушеннями зору значне місце відводить компенсації первинного дефекту. Зір не являється єдиною структурною одиницею чуттєвого пізнання, яка правильно відображає навколишній світ [4].

Багатьма дослідженнями [5 та ін.] доведено, що найбільш сильний компенсаторний ефект у сфері пізнавальної діяльності досягається при сумісному функціонуванні ушкодженого зору та збережених органів дотику, слуху, нюху, смаку тощо.